МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Охманюк Віталій Федорович

УДК 78.067.26 (477.46) (043.3)

ЕТНІЧНА МУЗИКА ЧЕРКАСЬКОЇ ЗВЕНИГОРОДЩИНИ (РИТМОСТРУКТУРНИЙ, ПАРАДИГМАТИЧНИЙ ТА СЕМІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ)

26.00.01 – теорія й історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії, теорії мистецтв та виконавства Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (м. Луцьк).

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, професор **Виткалов Володимир Григорович,** Рівненський державний гуманітарний університет, завідувач кафедри культурології

Офіційні опоненти:
доктор мистецтвознавства, професор **Іваницький Анатолій Іванович,** провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т.Рильського НАН України

кандидат мистецтвознавства, доцент **Сідлецька Тетяна Іванівна,** Вінницький національний технічний університет, доцент кафедри філософії і гуманітарних наук

Захист відбудеться «25» квітня 2013 р. о 16^{00} годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 в Київському національному університеті культури і мистецтв (за адресою: 01601, м. Київ, вул. Щорса, 36, 2-й поверх, зала засідань).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса, 36).

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний стан розвитку українського суспільства й обумовлений ним характер наукових інтересів та пріоритетів вказують на домінування в гуманітарній науці зацікавлень традиційною творчістю, її регіональною специфікою, естетичними принципами і нормами музичного фольклору. Як носій і виразник коду етнічної свідомості, національного менталітету, життєво-практичного узагальнення й музично-історичного досвіду народу, фольклор є безцінним матеріалом для різних аспектів українознавчих досліджень (національно-історичних, психологічних, поетичних та ін.).

Дослідження традиційних пісень – шлях до зрозуміння історичних закономірностей національного музичного мислення, сприйняття, духовного світу українського народу, який дає змогу порівняти регіональні пісенні стилі, виявити специфіку місцевого і загальнонаціонального. З іншого боку, вивчення цієї теми має не лише вузькогалузеве значення, адже завдяки цьому можливими стають численні виходи на загальномистецький і загальнокультурний рівні дослідження національної спадщини. Можливість такого бачиться у вивченні зв'язків народного і професійного мистецтва в їх музичному, соціологічному, етнографічному, історичному, педагогічному та інших вимірах. Безсумнівно доцільним при цьому є дослідження в народнопісенній творчості тих територій, які виконали роль культурно-мистецької аури для формування творчої індивідуальності видатних діячів культури, чи послужили імпульсом, а часом і ґрунтом для віднайдення ними оригінальної авторської інтонації. Згадаймо хоча б роль пісень Полтавщини у становленні світоглядних та музично-культурних уподобань М.Лисенка чи подільського фольклору – у формуванні композиторської індивідуальності й музичної стилістики М.Леонтовича.

Одним із цікавих, утім недостатньо вивчених культурних ареалів є Звенигородщина - мала батьківщина плеяди видатних постатей української культури – Т.Шевченка, І.Нечуя-Левицького, К.Стеценка, О.Кошиця, А.Кримського та ін. Пісенний фольклор батьківщини Т.Шевченка – сіл Кирилівка, Моринці, Тарасівка Звенигородського району Черкаської області - цінний об'єкт дослідження для етномузикознавців як один з ареалів побутування традиційного фольклору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане на кафедрі історії, теорії мистецтв і виконавства, у межах комплексної теми Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (протокол Вченої ради № 4 від 25 грудня 2003 р.).

Мета дослідження – відтворити репрезентативний стан етнічної музики Черкаської Звенигородщини у багатстві її різновидів (станом на 80-

ті роки XX ст.), обґрунтувавши її вплив на формування поетичного генія Т.Шевченка.

Відповідно до мети передбачено виконання таких **завдань:**

– проаналізувати наукові тенденції розвитку зазначеної вище проблематики;

– дослідити джерельну базу дослідження у вигляді 440 фольклорних записів, зроблених волинським етнографом О.Ошуркевичем та нотації мелодій зі Звенигородщини, записаних 1927 року В.Харківим, а також записи вербальних текстів, зафіксованих у XX столітті А.Бабієм, С.Середенком, А.Лащенком, О.Правдюком, А.Кіньком та ін.;

– охарактеризувати соціально-історичний, географічно-економічний та культурний розвиток Звенигородського краю;

– проаналізувати фольклорно-пошукову діяльність етнографів і етномузикологів на території Черкаської Звенигородщини;

– окреслити засади методології сучасних етномузикознавчих досліджень, зокрема ритмоструктурного, парадигматичного й семіологічного аспектів, що будуть використані в процесі дослідження етнічної музики Звенигородщини;

– вивчити обрядовий (календарний і родинний) фольклор Звенигородщини крізь призму ритмоструктурного й парадигматичного підходів;

– проаналізувати лірико-епічні та ліричні жанри Звенигородщини в аспекті проблематики семіозису культури;

– здійснити порівняльний аналіз записів В.Харківа (1927 р.) та О.Ошуркевича (1985-1989 рр.) в аспекті процесу трансформації етномузичної культури Звенигородщини;

– з'ясувати семантику пісенної творчості краю у спадщині Т.Шевченка.

Об'єкт дослідження – етнічна музика Черкаської Звенигородщини в єдності її загальноукраїнських рис та регіональнтх властивостей.

Предмет дослідження – ритмоструктура, парадигма та семіотика етнічної музики Черкаської Звенигородщини.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця XIX – кінця 80-х р. XX століття, тобто час розвитку і еволюції етнічної музичної культури краю, коли формувалася джерельна база дослідження (збирання і фіксація пісенного матеріалу) та процес її трансформації під впливом цивілізаційних процесів.

Географічні межі дослідження. До складу Черкаської Звенигородщини (з 1923 р. – Звенигородський район) входить 40 сіл, серед яких відомі своїм історичним минулим та етнографічними надбаннями – Гусакове, Богачівка, Козацьке, Майданівка, Мизинівка, Неморож, Попівка, Ризине, Рижанівка, Скалеватка, Тарасівка, Чичиркизівка, Чемериське та ін.

У процесі дослідження враховано історико-етнографічну спадщину усіх цих населених пунктів, проте у центрі уваги знаходяться етнокультурні надбання сіл Моринці та Кирилівка (Шевченкове) як показових із точки зору розвитку трансформаційно-еволютивних процесів.

Для вирішення поставлених завдань використано такі **методи дослідження**: історико-культурний – у вивченні історичного розвитку етнічної культури Звенигородщини, моделювання ритмоструктурного типу – в аналізі питомих зразків традиційної музики, абстрагування – у побудові ритмоструктурної моделі, парадигматичний – при аналізі сукупності варіантів одного пісенного зразка, методи компонентного і семантичного аналізу – у дослідженні новітніх фольклорних шарів і їх впливу на поетику Т.Шевченка, частково – інтонаційного, текстологічного аналізу та методу інтерференції звукорядів, а також загальнонаукові методи аналізу, синтезу, класифікації, статистики.

Теоретичною базою дисертації стали ритмоструктурні етномузикознавчі дослідження В.Гошовського, С.Єфремова Ф.Колесси, К.Квітки, І.Клименко, С.Людкевича, Б.Луканюка, П.Сокальського, з їх концепцією пісенного типу; праці з семантики фольклору Є.Гіппіуса, С.Грици, З.Евальд, В.Єлатова, І.Земцовського, А.Іваницького, І.Мацієвського, Ф.Рубцова, О.Смоляка, М.Хая; семасіологічні дослідження вербальної і музичної мови М.Арановського, М.Бонфельда, О.Козаренка Ю.Лотмана, О.Потебні, В.Проппа, Ф. де Соссюра, С.Шипа; розвідки з теорії інтонації та музичного мислення Б.Асаф'єва, Е.Алєксєєва, Г.Головинського, О.Котляревської, Л.Мазеля, О.Маркової, І.Пясковського; історико-культурологічні дослідження М.Бахтіна, О.Бенч-Шокало, В.Гнатюка, М.Дмитренка, І.Ляшенка, І.Юдкіна та ін.

Джерельну базу дослідження склали 440 наспівів, записаних волинським етнографом О.Ошуркевичем упродовж 3 експедицій на Звенигородщину 1985, 1986 та 1989 рр. від 50 виконавців – на той час людей переважно літнього і похилого віку. Додатковим матеріалом дослідження були нотації мелодій зі Звенигородщини (Кирилівка), зроблені 1927 р. Володимиром Харківим, а також записи вербальних текстів, зафіксовані у минулому столітті збирачами: А.Бабієм, А.Кіньком, А.Лященком, О.Правдюком, С.Середенком та ін. Із них лише записи А.Кінька зроблені у Моринцях та Кирилівці, всі інші – в інших селах Звенигородського району. Всього в роботі розглянуто майже 800 народнопісенних зразків, половина з них – із мелодіями (записи О.Ошуркевича – 440, В.Харківа – 40).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі *вперше:*

– створено детальний опис етнографічного обстеження Звенигородщини, починаючи з середини XIX ст. і до 1980 років, подана оцінка цій діяльності;

– проаналізовано ритмоструктурні, парадигматичні та семантичні аспекти етнічної музики краю, здійснено систематизацію й запропоновано мелотипологію традиційного фольклору;

– визначено найпоширеніші мелотипи обрядового фольклору Звенигородщини, зокрема: $^{r}V\ 53_2$; $^{m}R\ 11112|123\|$ – серед весняних пісень, $^{r}V\ 54_2$; $^{m}R\ 11121\|1212\|$ – серед літніх пісень; $^{r}V\ 45_2$; $^{m}R\ \|:2222\ |\ 11222:\|$ – серед весільних строфічних пісень, $^{r}V\ 53$; $^{m}R\ \|:22224|224:\|$ та $^{r}V\ 6_n$; $^{m}R\ \|:222222:\|$ – серед тирадних весільних пісень;

– встановлено, що станом на 80-ті роки XX століття з усіх обрядових пісень найкраще збереженими на Звенигородщині є веснянки та весільні пісні (строфічні і тирадні/безцезурні і цезуровані).

– зроблено порівняльний аналіз 12 пісенних зразків, варіанти яких виявлено у записах В.Харківа (1927 р.) та О.Ошуркевича (1985-1989 рр.), внаслідок чого визначено ознаки модусу мислення даного етносередовища станом на 1980 рр. та виявлено ознаки трансформації музичної культури Звенигородщини;

– визначено ключові семантичні коди пісенної лірики Звенигородщини («зіронька», «криниченька», «водиця», «дорога» (з мотивами блукання, смерті) та пов'язані з ними функції – семантичного дзеркала (фантастичні перетворення тощо), бінарних опозицій, переключення функцій елементів структури;

– охарактеризовано інтонаційно-семантичні риси лірики як головну ознаку панування стихії мелодійності, кантиленності, крім того – наявність у ладозвукорядах елементів тонних систем, явищ «ярусного інтонування», гіпотактичної строфи-періоду;

– встановлено наявність семантичного епіграфу (інципіт), в межах якого знаходиться більшість ключових семантичних знаків і значень, і який служить стимулом розгортання пісенного наративу, виконуючи функцію локального вираження архетипних етнокультурних моделей і кодів;

– підтверджено присутність в активному репертуарному фонді сіл Моринці та Шевченкове десяти пісенних зразків, які, за спогадами сучасників, знав і любив Т.Шевченко;

– зроблено висновок про те, що саме пісні «Ой, і зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя» належить центральне місце і в пісенному фонді Звенигородщини, і в житті Шевченка (за спогадами сучасників), і в його поетичній творчості;

– виявлено співпадання ключових семантичних кодів поезії Шевченка та пісенної лірики Звенигородщини, що вказує на тісний зв'язок поета з народнопісенною традицією Звенигородщини;

– встановлено органічну спорідненість творчості Шевченка з подніпровським фольклором і зокрема, піснями його малої батьківщини – Звенигородщини як осередку лірико-мелодійних традицій, що проявилася у творчості поета особливою мелодійністю, музикальністю, співністю його віршування;

– з'ясовано, що етнічна музика Звенигородщини, поряд із власними, специфічними рисами, містить чимало інорегіональних запозичень і впливів, зумовлених, очевидно, масовими переселеннями на територію Звенигородщини ще наприкінці XVII – поч. XVIII ст. вихідців із західноукраїнських земель – Волині, Поділля, Полісся та ін., у зв'язку з чим подніпровська модель українського фольклору часто статусно прирівнюється до загальноукраїнської, а геній Т.Шевченка, сформований нею – до статусу національного пророка.

Практичне значення отриманих результатів полягає у подальшому розвитку сучасних напрямів краєзнавчих та етномузикознавчих досліджень, розробці регіональних аспектів соціокультурної проблематики. Результати дослідження дають підстави для поглиблення уявлень про стан етнічної музики Черкаської Звенигородщини станом на 1980-ті роки. Матеріали дисертаційної роботи можуть використовуватися в розробці навчальних курсів культурологічного, етномузикознавчого, краєзнавчого, мовознавчого спрямування, підготовці статей, підручників і посібників для ВНЗ різних рівнів акредитації, а також для подальшого вивчення проблематики народнопісенної практики Подніпров'я.

Апробація результатів дослідження. Фрагменти роботи оприлюднені на V Всеукраїнській наук. - практ. конф. «Українська культура в добу глобалізаційних трансформацій» (м. Рівне, 10-11 груд., 2009 р.), I Всеукраїнській наук.-практ. конф. «Історична Волинь і проблеми духовного відродження України» (м. Рівне, 14-15 верес., 2010 р.), VI Всеукраїнській наук. - практ. конф. «Духовна культура України: реалії та перспективи» (м. Рівне, 10-11 лист., 2010 р.), VII Всеукраїнській наук. - практ. конф. «Українська культура: стан і проблеми функціонування у світовому просторі» (м. Рівне, 10-11 лист., 2011 р.), IV Всеукраїнській наук. - практ. конф. «Проблеми дослідження та збереження мистецької спадщини Волині» (м. Луцьк, 15 груд., 2011 р.), VIII Всеукраїнській науково-практичній конф. «Культурна динаміка України в світовому просторі» (м. Рівне, 15-16 лист., 2012 р.), V Міжвузівській науково-практичній конф. «Теорія і практика співацького процесу в навчальному закладі: традиції, перспекиви» (м. Луцьк 25 берез. 2013р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлені у 6 публікаціях, з яких 5 - у фахових виданнях, затверджених ДАК України за напрямом «мистецтвознавство».

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та семи додатків. Обсяг основного тексту – 175 сторінок. Загальний обсяг дисертації – 228 сторінок. Бібліографія нараховує 270 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обгрунтовано актуальність теми, її хронологічні межі, визначено мету і завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, наукову новизну та практичне значення результатів.

У розділі І. - «Теоретико-методологічні засади дослідження музичної культури Черкаської Звенигородщини» - розкрито теоретико-методологічну базу дисертаційного дослідження.

У підрозділі 1.1. – **«Соціально-історичний, географічно-економічний та культурний розвиток Черкаської Звенигородщини: Моринці та Шевченкове»** - з'ясовано, що за етнографічним регіонуванням дана територія входить до складу Середнього Подніпров'я. На ній існували трипільське та ранньослов'янське поселення (зарубинецькі племена). Встановлено, що важливу роль у формуванні національного культурного обличчя краю відіграли історичні події нового часу. Адже історія Звенигородщини пов'язана з козаччиною, гайдамацьким рухом, зокрема Коліївщиною, Вільним козацтвом та Холодноярівською республікою.

У підрозділі 1.2. – «Фольклорно-пошукова діяльність на території краю. Питання збереження і трансформації національної етномузичної традиції» - встановлено, що початок запису мелодій народних пісень на цій території відноситься до середини XIX ст. Серед збирачів звенигородського фольклору – племінник Т.Шевченка - Андрій Шевченко, а також відомі дослідники фольклору - композитори О.Коширь, М.Лисенко, вчений-сходознавець А.Кримський. Вагому роль у дослідженні фольклору регіону відіграв і знаний вітчизняний фольклорист В.Харків, яким 1927 року записано понад 40 пісень.

Аналіз показав, що у 1985-1989 рр. плідну роботу провів волинський етнограф та фольклорист О.Ошуркевич, яка носила системний і послідовний характер і стала узагальненням етнографічних польових досліджень мікрорегіону (записано 440 зразків із мелодіями, варіантами, регіональними особливостями). У результаті огляду фольклорно-пошукової діяльності, що проводилася на території краю, зроблено висновок про те, що в її процесі зафіксовано майже 1000 народнопісенних зразків. Однак лише половина з них – з мелодіями, в т.ч. 440 записів, зроблених

О.Ошуркевичем. Також встановлено, що у матеріалах різних експедицій, зокрема і спадщині О.Ошуркевича та В. Харківа є схожі пісенні варіанти.

У підрозділі 1.3. – «Методологічні основи сучасних етномузикознавчих досліджень» - обгрунтовано вибір методів дисертаційного дослідження, аргументовано необхідність поєднання ритмоструктурного з його концепцією пісенного типу (В.Гошовський, Ф.Колесса, К.Квітка, С.Людкевич, П.Сокальський та ін.), семантико-аналітичного (Є.Гіппіус, С.Грица, З.Евальд, В.Єлатов, І.Земцовський, А.Іваницький, Ф.Рубцов та ін.), лінгвістично-семіологічного (М.Арановський, М.Бонфельд, О.Козаренко, Ю.Лотман, О.Потебня, В.Пропп, Ф. де Соссюр та ін.), інтонаційно-смислового (Б.Асаф'єв, О.Котляревський, Л.Мазель, І.Пясковський та ін.), історико-теоретичного (М.Бахтін, О.Бенч-Шокало, В.Топоров, І.Юдкін та ін.).

Уникаючи термінологічних дискусій, відзначимо, що фахова термінологія вживається у загальноприйнятому її значенні.

У розділі другому - «Традиційна етнічна музика Черкаської Звенигородщини: ритмоструктурний та парадигматичний методи дослідження (на матеріалі колекції О.Ошуркевича)» - проаналізовано види традиційного фольклору Черкаської Звенигородщини з позицій теорій пісенного типу та пісенної парадигми (кінець XIX – кінець 80-х р. XX ст.).

У підрозділі 2.1. – «Календарно-обрядовий фольклор» - встановлено, що у фоноколекції О.Ошуркевича він представлений 20 народнопісенними зразками, записаними у другій половині 80-х років XX ст. (села Тарасівка, Моринці, Кирилівка). Це пісні весняного та літнього циклів. З'ясовано, що з п'яти веснянкових мелотипів лише один, власне, веснянковий: $^{r}V\ 53_2$; $^{m}R11112|123\|$ та чотири – гаївкових, які за жанром мають тенденцію до ліризації. Серед наспівів літнього циклу виявлено існування трьох мелотипів, серед яких найрізноманітніше і найбагатше представлений загальновідомий купальський мелотип **Л1** – $^{r}V\ 54_2$; ^{m}R 11121||1212||.

У підрозділі 2.2. - «Весільні пісні у контексті модусу мислення Звенигородщини» - встановлено, що звенигородське весілля представлене строфічними (журними) піснями та тирадними ладканнями – безцезурними і цезурованими, а також кількома зразками кільцевої форми. В основі пісенної парадигми звенигородського весілля лежать 6 основних (за первинним рівнем кодифікації) мелотипів, що функціонують в умовах багаторівневої (2-3-4-й рівні) внутрішньої ієрархії. Серед строфічних пісень найпоширенішим є мелотип **ЛС1** – $^{r}V\ 45_2$; ^{m}R ||:2222 |11222:||, серед тирадних ладкань – **ЛТ2** – ^{m}R ||:222222:||). Наявність у ЛТ2 великої кількості внутрішніх підтипів, у т. ч. контамінованих форм, свідчить про його динамічний характер, що вказує на характерне, автохтонне

походження даного мелотипу. Оригінальним компонентом пісенної парадигми звенигородського весілля є наближений до весняних наспівів зразок кільцевої форми, очевидно зумовлений ігровою функцією («передражнювання» за столом).

Дослідження показало, що станом на 80-ті роки XX століття найкраще збереженими у Звенигородському краї Черкаської області виявилися твори веснянкового та весільного циклів, що представлені у найбільшій кількості найоригінальніших мелотипів, які характеризуються багатоскладовими множинами пісенних парадигм.

У третьому розділі - «Етнічна музика Звенигородщини 80-х р. XX ст.: семіологічний аспект» - розглянуто особливості, закономірності ліроепічних та ліричних наспівів, поширених на Звенигородщині; виявленно зміни, що відбулися у процесі передачі (трансфері) фольклорної традиції, окреслено шляхи виходу етнічної музики за межі модусу мислення Звенигородщини (на прикладі творчого феномену Т.Г.Шевченка).

У підрозділі 3.1. – «Жанр пісенної балади в аспекті етнокультурного коду Звенигородщини кінця XX ст.» - на основі аналізу семантики трьох ключових баладних мотивів: мотиву перетворення (невістки у тополю, доньки у пташку), мотиву відрізання (або розплітання коси) та мотиву води (дзеркала) як таких, що уособлюють ситуацію зіставлення двох антитетичних світів. Встановлено наявність значної кількості наспівів давнього походження та тенденцію ліризації баладного жанру.

У підрозділі 3.2. – «Розвиток ліричної пісні. Формування базових семантичних полів» – представлено аналіз ліричної піснетворчості Черкаської Звенигородщини; виявлено дію принципу семантичного дзеркала (ситуація двох світів), наявність рольових переключень елементів структури та утворення поліструктур у функціонуванні таких ключових метафор, як «зіронька», «криниченька», «водиця», «дорога» (з мотивами блукання, смерті), «зозуленька». Інтонаційно-семантичні поля лірики відзначені проникненням у модальні ладозвукоряди елементів тонних систем, явищ «ярусного інтонування», утвердженням октавного діапазону, питально-відповідної (гіпотактичної) строфи-періоду, помірних розспівів у рамках мелодики кантиленного типу. Спостережено і виявлено наявність семантичного епіграфу (інципіт), що, несучи найголовніші семантичні знаки і значення, виконує функцію архетипних етнокультурних моделей і кодів.

У підрозділі 3.3. – «Внесок В.Харківа та О.Ошуркевича в трансформацію етномузики Звенигородщини (кінець XX ст.)» - доказано, що в ліричному жанрі протягом XX століття виявилися тенденції

спрощення і поступової відмови від підголосково-поліфонічного викладу та мелодичних розспівів, зміна кварто-квінтового звучання терцієвим співвідношенням, а також поглинання розгалуженої системи перемінності вузьких звукорядів – глобалізуючим семиступенним звукорядом. Встановлено, що у купало-петрівчаних піснях порушено ритмоструктуру, що з'явилася унаслідок ліризації жанру. Виявлено також явище «плагального» закінчення наспіву, що поєднує в собі ознаки модальності і функційності, характерне і для ліричної пісні, і для купальської (петрівкової), що дає підстави розглядати плагальність як один з елементів «модусу мислення середовища» (С.Грица).

Аналіз показав, що зміна ладомелодичного колориту у весільних ладканнях є результатом зміни модусу мислення етносередовища. Зроблено висновок про те, що модус мислення даного середовища (станом на 1980-ті рр.) сформований ліричною пісенністю як домінантною ознакою і провідною жанровою сферою даного етносередовища, тоді як у 1920-х рр., про що свідчать записи В.Харківа, – у ньому переважала епічно-речитативна манера. Причини втрати епіко-речитативної манери виконання визначені як такі, що пов'язані з соціально-історичними подіями XX століття, винищенням кобзарства, стрімким ходом цивілізаційних процесів.

У підрозділі 3.4. – «Пісенна семантика Звенигородщини у творчості Т.Шевченка» - підтверджено, що за результатами експедицій О.Ошуркевича в активному співацькому обиході мешканців сіл Моринці та Шевченкове (станом на 1980-ті рр.) є наявними десять пісенних зразків (з варіантами), які, за спогадами сучасників, знав і особливо любив Т.Шевченко. Зроблено висновок, що саме пісня «Ой, і зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя» була визначальною і в пісенному фонді, і в житті, і в поетичній творчості Кобзаря. Те, що ключовий поетичний код ліричної поезії Шевченка збігається з центральним семантичним кодом пісенної лірики Звенигородщини вказує на плідний зв'язок поета з його «материнським лоном» – народнопісенною творчістю Звенигородщини.

Виявлено, що органічна спорідненість творчості Т.Шевченка з подніпровським фольклором і, зокрема, піснями своєї малої батьківщини – Звенигородщини як центру лірико-мелодичного епосу, виявилася в особливій мелодійності, музикальності, співності шевченкового вірша, які відзначаються усіма дослідниками творчості видатного поета. Така унікальна мелодійність призвела до того, що творчість Т.Шевченка, як жодного іншого українського поета, розспівана і розпізнається народом, фольклоризована у тому числі на його рідній землі – Звенигородщині. Вона виникла на основі взаємодії комплексу факторів, серед яких: виняткові слухові і вокальні дані, вміння і потреба співати пісні; проведення юних років у середовищі питомої української традиції; тісне спілкування з

носіями фольклору протягом усього життя; власна фольклорно-пошукова діяльність; систематичне і послідовне використання у творчості ритмоструктурних, лексичних, синтаксичних та головне – образно-семантичних елементів місцевого фольклору.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** підсумовано й узагальнено основні положення та результати дисертаційного дослідження.

1. Аналіз спеціальної літератури та джерельної бази дослідження дав підставу засвідчити відсутність комплексної наукової роботи, присвяченої виявленню ритмоструктурного, парадигматичного та семіологічного аспектів етнічної музики Черкаської Звенигородщини.

2. Теоретико-методологічний аналіз проблеми засвідчив, що досліджувана територія Черкаської Звенигородщини є географічним центром України. За етнографічним регіонуванням вона входить до складу Середнього Подніпров'я. Збереглися відомості про існування на ній трипільських та ранньослов'янських поселень, зокрема зарубинецьких племен. Проте не лише географічно, але ментально, ідеологічно, духовно Звенигородський край з віків у віки є осередком української державності та українського етносу. Важливу роль у формуванні національних ознак краю відіграли історичні події часів козаччини, гайдамаччини (в т. ч. Коліївщини), Холодноярівської республіки тощо.

3. Встановлено, що, незважаючи на те, що збирацька діяльність на території Черкаської Звенигородщини спорадично велася починаючи з середини XIX ст. (А.Метлинський, А.Шевченко, М.Лисенко, О.Кошиць, А.Кримський, А.Бабій, С.Середенко, Е.Саврань, В.Харків, А.Лащенко, О.Правдюк, А.Кінько та ін.), проте саме робота волинського етнографа О.Ошуркевича виявилася найбільш системною, послідовною, узагальнюючою в цьому відношенні, що підтверджується ретельністю опрацювання території, кількістю залучених інформантів, жанровим діапазоном записаного матеріалу.

4. У процесі вивчення теоретико-методологічної та джерельної бази виявлено необхідність використання у даному дослідженні низки методів: серед них – двох основних – ритмоструктурного типу та семантичного аналізу, які застосовуються у широкому контексті музично-інтонаційного та історико-культурологічного підходів. Таке поєднання дозволило максимально повно і різнобічно розкрити предмет дослідження – феномен етнічної музики черкаської Звенигородщини в його теоретичному, етномузикознавчому, соціально-історичному, семантико-інтерпретологічному аспектах. При цьому нами послідовно застосовано методи: історико-культурний – при вивченні історичного розвитку етнічної

культури Звенигородщини, моделювання ритмоструктурного типу – в аналізі питомих зразків традиційної музики, абстрагування – при побудові ритмоструктурної моделі, парадигматичний – в аналізі сукупності варіантів одного пісенного зразка, методи компонентного і семантичного аналізу – при дослідженні новітніх фольклорних шарів і їх впливу на поетику Т.Шевченка, частково – інтонаційного, текстологічного аналізу та методу інтерференції звукорядів, а також – загальнонаукові методи аналізу, синтезу, класифікації, статистики.

5. У результаті ритмоструктурного дослідження календарно-обрядового фольклору краю виявлено існування п'яти веснянкових мелотипів – із них один, власне, веснянковий (^{r}V 53_2; ^{m}R 11112|123) і чотири – гаївкових. Серед наспівів літнього циклу виявлено 3 мелотипи, в т. ч. найрізноманітніше і найбагатше представлений загальновідомий купальський ^{r}V 54_2; ^{m}R 11121||1212.

6. На основі аналізу низки весільних пісенних зразків зроблено висновок про те, що звенигородське весілля є розгалуженою системою змінюваних віршових, ритмічних, семантичних, мелічних, ладових форм, які утворюють багатоваріантну множину (парадигму) зафіксованих пісенних зразків. Воно представлене строфічними (журними) піснями та тирадними ладканнями – безцезурними і цензурованими, а також кількома зразками кільцевої форми. Шість основних мелотипів звенигородського весілля (первинний рівень кодифікації) функціонують як інваріанти 6 парадигматичних рядів, а їхні похідні (вторинні рівні кодифікації) як варіанти. Виявлено, що найвищий ступінь варіантності притаманний мелотипу ЛТ2 – ^{m}R ||:222222:||. Серед строфічних пісень найпоширенішим є мелотип **ЛС1** – ^{r}V 45_2 ; ^{m}R ||:2222 | 11222:||. Серед тирадних ладкань наявні широко розповсюджені мелотипи **ЛТ1** – ^{r}V 53 ^{m}R ||:22224|224:|| та, особливо, **ЛТ2**. Останній представлений у записах О. Ошуркевича понад половиною усіх зафіксованих зразків (^{m}R ||:222222:||). Оригінальним компонентом пісенної парадигми звенигородського весілля є наближений до весняних наспівів зразок кільцевої форми, очевидно зумовлений ігровою функцією («передражнювання» за столом).

7. Аналіз новітньої пісенної творчості Звенигородщини виявив три споріднені між собою семантичні мотиви, що уособлюють ситуацію двох антитетичних світів (онтологічних, біологічних, соціальних і т. д.): перетворення людини у пташку, дерево і т. п., відрізання або розплітання коси, а також мотив води у функції дзеркала (пішла по воду – вийшла заміж, утопилася – перейшла в інший світ і т.п.). Визначено базові лексико-семантичні поля ліричної пісенності, зосереджені навколо метафор «зіронька», «зозуленька», «криниченька», «водиця», «дорога», у функціонуванні яких спостережено дію принципів семантичного дзеркала та зміни ролей елементів структури. Виявлено також особливу роль

інципіту – семантичного епіграфу, що, несучи в собі найголовніші семантичні знаки, виконує функцію архетипних етнокультурних моделей і кодів.

8. Створена таким чином репрезентативна картина етнічної музики Черкаської Звенигородщини у багатстві всіх її жанрових різновидів, дозволяє зробити висновок про те, що станом на 80-ті роки XX століття з усіх обрядових пісень найкраще збереженими виявилися твори весняного та весільного циклів як такі, що представлені значною кількістю мелотипів і численними варіантами пісенних парадигм, що свідчить про загалом задовільний стан збереження етнічної музики Звенигородщини. На те ж вказують виявлені особливості звенигородських балад, серед яких – достатньо великий відсоток наспівів давнього походження.

9. Унаслідок порівняння записів В.Харківа та О.Ошуркевича, як єдиних існуючих у нотній фіксації зразків, записаних у селі Кирилівці на часовій відстані в 50 років, виявлено виразні ознаки трансформації питомої культури, що свідчить про незворотність закономірних еволютивних процесів. Так, у ліричному жанрі протягом цього часу виявлено тенденції спрощення і поступової відмови від підголосково-поліфонічного викладу та мелодичних розспівів, заміна явища кварто-квінтової змінності терцієвим співвідношенням, а також поглинання розгалуженої системи перемінності вузьких звукорядів – глолобалізуючим семиступенним звукорядом. У купало-петрівчаних піснях помічено порушення ритмоструктури, що з'явилося, очевидно, внаслідок ліризації жанру. Виявлено також явище «плагального» закінчення наспіву, що поєднує в собі ознаки модальності і функційності, характерне і для ліричної пісні, і для купальської (петрівкової), що дає підстави розглядати плагальність як один із елементів «модусу мислення середовища».

10. Встановлено, що зміни, які відбулися у весільних ладканнях, не так помітні, як у ліриці і стосуються, в першу чергу, ладомелодичного колориту твору: відходу від імпровізаційного речитативного співу та модальної діатоніки у бік стилістики ліричної пісні, що є результатом зміни модусу мислення даного етносередовища.

Отже, модус мислення Черкаської Звенигородщини протягом XX століття еволюціонував від виразної епіко-речитативної манери (про що свідчать записи В.Харківа) у сферу ліричної пісенності (як вказують записи О.Ошуркевича) як домінантної стильової ознаки і провідної жанрової сфери етнічної музики регіону. Причини втрати епіко-речитативної манери пов'язані з низкою соціально-історичних подій XX століття, і в першу чергу – винищенням кобзарства як осередку плекання речитативно-імпровізаційного співу.

11. Аналіз показав, що результати експедицій О.Ошуркевича підтвердили (станом на 1980-ті рр.) наявність в активному репертуарному

фонді сіл Моринці та Шевченкове 10 пісенних зразків (з варіантами), які, за спогадами сучасників знав і особливо любив Т.Шевченко. Саме пісні «Ой, і зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя» належить центральне місце і в пісенному фонді, і житті (за спогадами сучасників), і в поетичній творчості Кобзаря. Не випадковим є те, що ключовий поетичний код ліричної поезії Шевченка збігається з центральним етнокультурним кодом пісенної лірики Звенигородщини, а також – «немов передбачаючи хід подій» вказує на напрям еволюції модусу мислення середовища (що як і в етнічній музиці Звенигородщини, так і творчості Шевченка співіснували епічно-речитативна (кобзарська) та лірико-співна (романсова) лінії творчості. Це вказує на тісний зв'язок поета з «материнським лоном» – тим живильним середовищем, яким для Шевченка стала народнопісенна творчість Звенигородщини.

12. У результаті проведеного дослідження виявлено, що саме спорідненість творчості Т.Шевченка з подніпровським фольклором і зокрема, піснями своєї малої батьківщини – Звенигородщини, як осередку лірико-мелодичної традиції, яскраво проявилася в особливій мелодійності, музикальності шевченкового вірша, яку одностайно відзначають усі дослідники його творчості. Така унікальна мелодійність призвела до того, що творчість Т.Шевченка, як жодного іншого українського поета, розспівана і фольклоризована народом, у т. ч. на його рідній землі – Звенигородщині, виникла на основі взаємодії комплексу факторів, серед яких не тільки виняткові слухові і вокальні дані, вміння і потреба співати пісні, але й проведення юних років у середовищі питомої української традиції, тісне спілкування з носіями фольклору протягом життя, власна збиральська діяльність, і головне – систематичне і послідовне використання у власній поетичній творчості ритмоструктурних, лексичних, синтаксичних та образно-семантичних прийомів звенигородського фольклору.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що той феномен, який називаємо етнічною музикою Звенигородщини, поряд із вищезазначеними власними, специфічними рисами, містить чимало інорегіональних запозичень і впливів, зумовлених масовими переселеннями на територію Звенигородщини наприкінці XVII – початку XVIII століття вихідців із західноукраїнських земель – Волині, Поділля, Полісся та ін., що зумовлює збірний, узагальнений, загальноукраїнський характер модусу мислення та етнокультурного коду даного етнічного середовища. У зв'язку з цим середньо-подніпровська модель українського фольклору піднімається до статусу загальноукраїнської, а геній Тараса Шевченка, сформований нею, – до статусу національного героя.

Результати дослідження не вичерпують усіх аспектів окресленої проблеми. Етнічна музика Черкаської Звенигородщини як об'єкт наукового дослідження потребує подальшого вивчення. Фольклор даної місцевості є

безцінним матеріалом для різних аспектів українознавчих досліджень (національно-історичних, психологічних, поетичних та ін.).

Список опублікованих праць за темою дисертації
Публікації у фахових наукових виданнях :

1. Охманюк В. Календарно-обрядові пісні Звенигородщини у фоноколекції Олексія Ошуркевича / В.Охманюк // Студії мистецтвознавчі / [ред. колег. Г.А.Скрипник та ін.]. – Ч. 4 (20). Театр. Музика. Кіно. – К.: Вид-во ІМФЕ, 2007. - С.29-34.

2. Охманюк В. Етнокультурний код балад черкаської Звенигородщини (за матеріалами експедицій О.Ошуркевича) / В.Охманюк // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зап. Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. Вип. 14. – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 133 -143.

3. Охманюк В. Етномузичні традиції Черкаської Звенигородщини: століття – стан дослідження, перспективи / В.Охманюк // Музикознавчі студії ін-ту мистецтв Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки та Нац. муз. академії України ім. П.І.Чайковського: зб. наук. пр. – Вип. 5 / [ред. кол. Рожок В.І., Посвалюк В.Т. та ін.; упоряд. О.І.Коменда]. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 236-247.

4. Охманюк В. Записи В.Харківа та О.Ошуркевича як відображення процесу трансформації питомої етномузичної культури Черкаської Звенигородщини / В.Охманюк // Музикознавчі студії ін-ту мистецтв Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки та Нац. муз. академії України ім. П.І.Чайковського: зб. наук. пр. – Вип. 7 / [ред. кол. Рожок В.І., Посвалюк В.Т. та ін.; упоряд. О.І.Коменда]. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 315-332.

5. Охманюк В. Етномузикознавча (збиральська) діяльність на території Черкаської Звенигородщини / В.Охманюк // Музикознавчі студії ін-ту мистецтв Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки та Нац. муз. академії України ім. П.І.Чайковського: зб. наук. пр. – Вип. 4 / упор. О.І.Коменда. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – С. 93-101.

6. Охманюк В. Іманентно-креативні властивості модусу мислення Звенигородщини в контексті парадигми весільного жанру (за матеріалами збірника О.Ошуркевича) / В.Охманюк // Музикознавчі студії Ін-ту мистецтв Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки та Нац. муз. академії України ім. П.І.Чайковського: зб. наук. пр. – Вип. 1. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 197-215.

АНОТАЦІЯ

Охманюк В.Ф. Етнічна музика Черкаської Звенигородщини (ритимоструктурний, парадигматичний та семіологічний аспекти). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукого ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – «теорія та історія культури». Київський національний університет культури і мистецтв. – Київ, 2013.

Дисертацію присвячено дослідженню етнічної музики Черкаської Звенигородщини як одного з знакових культурних ареалів України. Проаналізовано календарно-обрядовий та родинно-обрядовий фольклор Звенигородщини у ритмоструктурному й парадигматичному аспектах. Розглянуто лірико-епічні та ліричні жанри, породжені даним етносередовищем, в контексті проблематики семіозису культури.

Ключові слова: етнічна музика, Черкаська Звенигорощина, пісенний тип, парадигма, семантика, модус мислення середовища, етнокультурний код, трансформація питомої культури.

АННОТАЦИЯ

Охманюк В.Ф. Этническая музыка Черкасской Звенигородщины (ритмоструктурный, парадигматический и семиологический аспекты). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01 – «теория и история культуры». Киевский национальный университет культуры и искусств Министерства культуры Украины. – Киев, 2013.

Диссертация посвящена исследованию этнической музыки Черкасской Звенигородщины как одного из знаковых культурных ареалов Украины. В работе осуществлено детальное описание этнографического исследования Звенигородщины. Проанализированы ритмоструктурный, парадигматический и семантический аспекты этнической музыки Черкасской Звенигородщины, осуществлена систематизация и мелотипология традиционного фольклора исследуемой этносреды. Сделан вывод о том, что по состоянию на 80-е гг. XX века из всех обрядовых песен лучше других сохранившихся на Звенигородщине оставались весенние и свадебные песни.

Определены ключевые семантические коды песенной лирики Звенигородщины и связанные с ними функции – семантического зеркала, бинарных оппозиций, переключения функций элементов структуры. Указано на наличие семантического эпиграфа (инципит), в пределах которого находится большинство ключевых семантических знаков и

значений, и который служит стимулом развертывания песенного нарратива, выполняя функцию локального выражения архетипических этнокультурных моделей и кодов.

Охарактеризованы интонационно-семантические особенности местной лирики, как главную черту отмечено – господство песенной стихии, мелодичности, кантиленности, кроме того – наличие в ладозвукорядах элементов тонных систем, явлений «ярусного интонирования», гипотактичной строфы-периода.

В процессе исследования осуществлено сравнение двенадцати песенных образцов, варианты которых были обнаружены в записях В.Харкива (1927 г.) и А.Ошуркевича (1985-1989 гг.), в результате чего определены признаки модуса мышления данной этносреды по состоянию на 1980-е годы и выявлены главные тенденции трансформации коренной музыкальной культуры.

Подтверждено наличие в активном репертуарном фонде сел Моринцы и Кириловка (Шевченково) десяти песенных образцов, которые, по воспоминаниям современников, знал и особенно любил Т.Шевченко. Обнаружено совпадение ключевых этнокультурных кодов поэзии Т.Шевченка и песенной лирики Звенигородщины, что указывает на тесную связь поэта с народной традицией его края.

Отмечено органическое родство творчества Т.Шевченка с поднепровским фольклором и, в частности, песнями его малой родины – Звенигородщины как источника лирико-мелодической традиции, которая проявилась в творчестве Т.Шевченка особой мелодичностью, музыкальностью, песенностью его стихосложения.

Указано, что этническая музыка Звенигородщины, наряду с собственными, специфическими чертами, содержит немало инорегиональных заимствований и влияний, обусловленных, очевидно, массовыми переселениями на территорию Звенигородщины в конце XVII – начале XVIII века выходцев из западноукраинских земель – Волыни, Подолья, Полесья и др., в связи с чем поднепровская модель украинского фольклора нередко статусно приравнивается к общеукраинской, а гений Тараса Шевченка, сформированный ею, – к статусу национального героя.

Ключевые слова: этническая музыка, Черкасская Звенигородщина, песенный тип, парадигма, семантика, модус мышления среды, этнокультурный код, трансформация коренной культуры.

SUMMARY

Ohmanyuk V.F. Ethnic Music of Cherkasy Zvenyhorodschyna (rhythmostruktural, paradigmatic and semiolohical aspects). – Manuscript.

Dissertation for the scientific candidate degree of the fine art on the speciality 26.00.01 – Theory and history of culture. Kiev National University of Culture and the Arts, Ministry of Culture of Ukraine. – Kiev, 2013.

Dissertation is devoted to the study of ethnic music of Cherkasy Zvenyhorodschyna as one of the most significant cultural areas of Ukraine. The author analyzed calendar and family rituals in folk song of Zvenyhorodschyna from the viewpoint of rhythmostruktural and paradigmatical methods. He also considered lyro-epic and lyric genres, which this environment generated, and researched its in the context of issues of cultural semiozys.

Key words: ethnic music, Cherkasy Zvenyhoroschyna, song type, paradigm, semantics, modus of thinking environment, ethno-cultural code, the transformation of the indigenous culture.